

Халықаралық экологиялық құқық

- 1. Халықаралық экологиялық құқықтың түсінігі**
- 2. Халықаралық экологиялық құқықтың пәні**
- 3. Халықаралық экологиялық құқықтың қағидалары**
- 4. Халықаралық экологиялық құқықтың қайнар көзі**
- 5. Халықаралық экологиялық ұйымдар**

1. Халықаралық экологиялық құқықтың түсінігі

Адамдардың табиғатқа барған сайын тигізер әсері соншалық, қоршаған ортаны қорғау мәселесі адамдардың өмірін де сақтаумен байланысты болып отыр. Осыған байланысты саяси, экономикалық, идеологиялық және құқықтық тәсілдерді пайдалана отырып экологиялық мәселені шешу басты сауал болып отыр.

Экологиялық мәселелерді шешу тек бір ғана мемлекеттің немесе елдің қарастыруымен шектелмейді, олар бүкіл әлемдік сипатқа ие. Әлемдік экологиялық проблемаларды шешу қажеттігі халықаралық ұйымдарға бірігу, халықаралық қарым-қатынсты дамытумен тығыз байланысты.

Қоршаған ортаны қорғауға байланысты әлемдік тұрғыдан табиғатты қорғау барынша көп мемлекеттердің өзара тығыз қатынас орнатпайынша мүмкін емес. Табиғат баршаға ортақ, оның заңы жалпыға тән. Ол мемлекеттік немесе әкімшілік территориялық шектеуді білмейді. Ұлттық тұрғыдан табиғатты қорғауға байланысты іс әрекеттер жасау сонымен қатар басқа да ұлттар мен халықтардың іс-әрекеттерімен үндес болуы керек.

Әлемдік қоғамдастық табиғатты қорғауға байланысты үлкен үлес қосады, өз үлесін сонымен бірге Қазақстан Республикасы да қосуда. Қазақстан Республикасының Конституциясында былай делінген: жалпыға тән халықаралық нормалар мен қағидалардың, халықаралық шарттардың Республика заңдарынан басымдығы болады делінген.

Қазақстан Республикасы халықаралық қоғамдастықтың толыққанды мүшесі болып табылады. Қазақстан қоршаған ортаны қорғау аясында табиғатты қорғау мәселелері бойынша басқа мемлекеттермен белсенді өзара әрекеттер жасауда. Біріккен Ұлттар Ұйымының толыққанды мүшесі ретінде Қазақстан табиғатты қорғауға байланысты басқа да мемлекеттермен бірігіп нәтижелі әрекеттер жасауда. Қазақстан 1992 жылы Біріккен Ұлттар Ұйымының “Дүниежүзілік конференцияларды тұрақты дамыту” жөніндегі

Рио-де – Жанейро декларациясына қол қойды. Ол декларацияда қоршаған ортаны қорғау және дамыту мәселесі, оның ішінде табиғаты тез бұзылуға тән мемлекеттер қарастырылған. Бұл мемлекеттер әлемдік тұрғыдан экологиялық проблемаларды шешу жөніндегі қорғауды қажет етеді.

2004-2015 экологиялық қауіпсіздік тұжырымдамасында белгіленгендей, Қазақстанның табиғаты шөлді, шөлейтті болып келеді. Қалыптасқан жағдай бойынша экономикаға көңіл бөлу бір жағынан табиғатқа өзінің жағымсыз әсерін тигізетіні сөзсіз. Тұжырымдамада ұлттық және локальдік проблемалардан басқа да глобальді мәселелер қарастырылған. Міне осы мәселелерді шешу үшін халықаралық қатнасты дамыту қажеттігі өз-өзінен түсінікті.

1992 жылы бекітілген Рио-де – Жанейро декларациясында тұрақты дамудың принциптерінің негізгі бағыттары ретінде:

Халықаралық келсімдердің практикалық тұрғыда жүзеге асуы;
Қоршаған табиғи ортаны бағалаудың сапасы мен бақылаудың жалпыға ортақ әдісін, критерин және процедурасын шығару;
Экологиялық зерттеуді барынша жетілдіру;

Экологиялық мәселелерді шешу кезінде халықаралық тәжірибелерді қолдану;

Экологиялық бағадарламалар мен тұжырымдамаларды қаржыландырудың халықаралық ұйымдардан қаржы тарту болып табылады.

Қазақстан Республикасының халықаралық қатнастарды барынша дамыту үшін қабылданатын барлық бағдарламалар мен тұжырымдарда халықаралық қарым-қатынас мәселелерін алдыға қойған жөн. Осы айтылғандардың барлығы тағыда халықаралық тұрғыда қоршаған табиғи ортаны қарғау қажеттігін көрсетеді. Халықаралық әріптестіктің қалыптасып серпінді дамыған бағыты болып – қоршаған табиғи ортаны халықаралық құқықтық қорғау болып табылады.

Сонымен халықаралық экологиялық құқық дегеніміз – субъектілердің қоршаған табиғи ортаны ұтымды пайдалану және оны қорғауға байланысты қоғамдық қатнастарды реттейтін халықаралық құқықтық нормалардың жиынтығы болып табылады.

2. Халықаралық экологиялық құқықтың пәні

Халықаралық экологиялық құқықтың өзіндік құқтық реттеу пәні – ол халықаралық экологиялық қатынастар яғни олар өзінің мазмұны бойынша

басқа қатынастардан әсіресе ішкі заңнамадан халықаралық әріптестік бойынша ажыратылады. Жалпыға тән халықаралық құқықтық нормалар мен қағидалардан берілген құқықтық құрлым экологиялық құқықтық қатнастарды реттеуде өзгешелігімен ерекшеленеді. Сонымен қатар өзіндік қайнар көздердің болуы да ерекшелендіреді олардың қатарына конвенция, шарт, келісім, халықаралық ұйымдардың резолюциясы және тағы басқа.

Егер ішкі экологиялық құқық тек бір ғана мемлекеттің еркін білдірсе, ол халықаралық экологиялық құқық өзара ортақ екі немесе одан да көп мемлекеттердің не халықаралық ұйымдардың еркін білдіреді. Екеуінің бір-біріне түйісуі кезінде басымдық әрине халықаралық экологиялық құқықтың нормаларына беріледі.

Қоршаған ортаны қорғаудың халықаралық құқықтың пәндік ерекшеліктері ретінде мыналарды белгілеуге болады:

Қоршаған ортаға әсерін тигізетін зияндарды шектеу; Табиғи ресурстарды пайдаланудың экономикалық жағынан мақсаттылығы; Ескерткіштерді халықаралық құқықтық қорғау;

Мемлекеттің қоршаған ортаға байланысты ғылыми-техникалық құрылыстарын реттеу;

3. Халықаралық экологиялық құқықтың қағидалары

Әрбір құқық саласының өзіне тән ерекшелігінің бірі оның олдыға қайған мақсаттарына жету үшін белігі бір бағыт-,бағдар ұстану болып табылады. Ол бағыт-бағдар – қағида болып табылады. “Принцип” латын тілінен аударғанда негіз, бастма деген мағына білідеді. Халықаралық экологиялық құқықтың қағидалары дегеніміз – ол субъектілердің қарым-қатынасын реттейтін заңды бекітілген халықаралық экологиялық құқтың бастауы болып табылады.

Халықаралық экологиялық құқықтың қағидасы – барлық субъектілерге міндетті болып табылатын халықаралық экологиялық құқықтық норма болып табылады.

Әрбір мемлекет өзінің қоршаған ортасына байланысты кез келген әрекет жасаған мезгілде өзінің қағидаларымен қатар жалпыға ортақ халықаралық экологиялық қағидаларды басшылыққа алған жөн. Бір мемлекеттің зиянды әрекеті басқа мемлекеттің де қоршаған табиғи ортасына әсер ететіндігін ұмытпау керек. Бұл жерде негізгі басшылыққа алынатын қағидалар ретінде мыналар болады: мемлекеттің егемендігін сыйлау, мемлекеттердің теңдігі, территориялық қол сұғылмаушылығы және

тұтастығы, өзара әріптестік, халықаралық дауларды бейбіт жолмен шешу, халықаралық құқықтық жауапкершілік. Халықаралық деңгейде қағидалардың алғашқы көрініс табуы ол 1972 жылы «Адамды қоршаған табиғи орта мәселесі туралы» Стокгольм декларациясында баяндалған болатын. Онда негізгі үш қағида баяндалған:

Біріншісі кез келген мемлекет өз ресурстарын ұлттық саясатқа сәйкес жүзеге асыруына құқылы, бірақ ол басқа мемлекеттердің қоршаған табиғи ортасына зиянды болмауы керек;

Екінші қағида кез келген табиғи ресурс ауа, табиғи байлық, жер, су, флора, фауна және тағы басқалар бүгінгі және болашақ ұрпақ үшін сақталып пайдалануы керек;

Үшінші қағида ол сарқылатын табиғи ресурстар барынша үнемді және халықаралық деңгейде барынша пайда әкелуі керек;

Бұдан басқа қағидалардың қатарына 1988 жылы 28-қазанда БҰҰ-мен мақұлданған «Дүниежүзілік табиғат хартиясы», БҰҰ-ның Бас Ассамблеясының 45 сессиясында мақұлданған «Глобальді климатты бүгінгі және болашақ ұрпақ үшін сақтау» резолюциясы және тағы да басқа конвенцияларда әр түрлі қағидалар көрініс тапқан. 2007 жылы 9-қаңтарда қабылданған жаңа экология кодексінде жоғарыда аталған халықаралық келісімдердің қағидалары орын алған.

Қазақстан Республикасының экологиялық кодексінде Қазақстанның қоршаған табиғи ортаны қорғауға байланысты халықаралық келісімдер жасаудың келесідей қағидалары баяндалған:

Халықаралық міндеттемелерді өз еркімен орындау; Мемлекеттің табиғи ресурстарын өндіру кезінде егеменді құқығын құрметтеу; Табиғи ресурстарды пайдалану мен қоршаған ортаға әсер етуде

ұлттық мүддені көздеу; Басқа мемлекет пен елдерге келтірілген зиян үшін мемлекеттің

жауапкершілігі; Оңтайлы шаралар қолдану мен абайлылық;

Жергілікті, ұлттық және дүниежүзілік қатнастарда өзара көмек; Зиян келтірген тараптың жауаптылығы;

4. Халықаралық экологиялық құқықтың қайнар көзі

Халықаралық экологиялық құқықта қайнар көзді екі мағынада түсінуге болады:

- 1) Материалдық мағынада;
- 2) Формальдық мағынада;

Бірінші жағдайға тоқталсақ халықаралық экологиялық құқықтық қатынастың материалдық мағынадағы қайнар көзі дегеніміз – қоршаған табиғи ортаны пайдалануға және ұтымды қолдануға байланысты дүниежүзілік қоғамдастық мүшелерінің еркін айтамыз.

Ал формалдық мағынада халықаралық экологиялық құқықтық қатынастың қайнар көзі дегеніміз – негізгі басшылыққа алынатын құқықтық нормаларды айтамыз. Олар шарттар, келсімдер, конвенция, резалюция және тағы басқалар. Кейбір жағдайда сонымен қатар белгілі бір мемлекеттің ұлттық заңдарыда қайнар көз қатарына жатады.

Қоршаған табиғи ортаны халықаралық құқықтық қорғау аясындағы орталық қайнар көз ретінде Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас Ассамблеясының резалюциялары орын алады:

«Табиғатты қорғау және экономикалық даму» 1962 жыл 18-желтоқсан;
«Жердің табиғатын сақтауға байланысты мемлекеттің бүгінгі және болашақ ұрпақ алдында тарихи жауапкершілігі» 1980 жыл.

Қоршаған ортаны халықаралық құқықтық қорғаудың қайнар көзі ретінде шарттардың орны ерекше. Қазақстан Республикасының 30.05.2005 жылы қабылданған «халықаралық шарттар туралы» заңында халықаралық шарттарды жасасудың, қолданудың өзгертудің және тоқтатудың тәртібі баяндалған. Халықаралық шарттар екіге бөлінеді:

- 1) Екі жақты;
- 2) Көп жақты;

Шарттарды реттеу пәніне байланысты үшке бөлуге болады:

- 1) Қоршаған ортаны қорғауға жанама қатысы бар шарттар;
- 2) Қоршаған ортаны қорғаудан басқа бірақ, кейбір табиғи объектілер мен ресурстарға қатысы бар шарттар;
- 3) Тұтастай қоршаған ортаны қорғауға байланысты шарттар;

Келесі қоршаған ортаны халықаралық құқықтық қорғауының көлемді қайнар көзі болып конвенциялар табылады. Конвенцияға қосылу біраз шығын шығартады, мысалы мүшелікке өтуге байланысты, бірақ оның пайдасы өте көп. Себебі көптеген конвенцияларға қосылу арқылы әртүрлі мемлекеттерден қолдау көрсетіліп, көмектер беріледі. Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасы көптеген конвенцияға қосылып оларды ратификациялаған.

Тағыда бір жеке топ ол қоршаған табиғи ортаны халықаралық құқықтық қорғауға байланысты келсімдер табылады. Кесімдер түрлері: екі жақты, көп жақты, мемлекет аралық, аралас (халықаралық ұйымдардың қатысуымен), үкіметаралық, ведомства аралық, глобалді, регионалді, субрегионалді, табиғи ортаның барлық элементтерін қамтитын немесе

жекелей элементтерін қамтитын болып бөлінеді. Бүгінгі таңда Қазақстан Ресей, АҚШ, Канада, Англия, Турция, Япония, Қытай және тағы басқа мемлекеттермен қоршаған табиғи ортаны қорғауға байланысты түрлі келісімдерге отырған.

Қайнар көз ретінде әдет-ғұрыптар мен хаттамалар да табылады. Мысалы «Мұнаймен қоршаған ортаны былғағаны үшін азаматтық жауапкершілік туралы» халықаралық конвенцияның хатмасы 1969 жыл Лондон. Халықаралық шарттар болмаан жағдайда мемлекеттер арасында дау әдет-ғұрып арқылы шешуге болады. Мысалы әдет-ғұрып қағидасы ретінде көрші мемлекеттің табиғатына зиян келтірмеуді жатқызуға болады.

5. Халықаралық экологиялық ұйымдар

Бүгінгі таңда халықаралық қатнастарда халықаралық ұйымдардың алатын орны өте үлкен әрі маңызды болып табылады. Оның себебі осы ұйымдар арқылы көптеген қоршаған ортаны қорғауға байланысты мәселелер төңірегіндегі даулы жағдайлар бейбіт жолмен шешуге қол жеткізіледі. Ол әсіресе екінші дүниежүзілік соғыстан кейін өте жоғары қарқын дамып қазіргі кезде әлемде көптеген халықаралық ұйымдар қызмет істеуде. Халықаралық экологиялық байланыс кезінде Біріккен Ұлттар Ұйымының әсіресе оның мамандандырылған бөлімдерінің ролі жоғары болып табылады. Адамды қоршаған табиғи ортаны қорғау осы Біріккен Ұлттар Ұйымының Жарғысынан шығады.

Халықаралық ұйым дегеніміз – халықаралық шартқа байланысты құрылған, бір мақсатқа жету үшін тұрақты органдары бар, мүше мемлекеттердің мүддесін көздейтін мемлекеттердің бірлестігі болып табылады.

Халықаралық ұйымдарды қарастыратын өкілеттігіне байланысты былай жіктеуге болады:

Тек қоршаған орта мәселесімен айналысатын ұйымдар; Табиғаттың жекеленген объектілерімен айналысатын ұйымдар (жер, су, космос, атмосфералық ауа және т.б.)

Функционалды атқаратын қызметіне байланысты ұйымдар: ғылыми-техникалық, әлеуметтік-экономикалық, мәдени-ағартушылық, ғылыми-ақпараттық, құқықшығармашылық-консультативтік және тағы басқа.

Пәндік жіктеуден басқа халықаралық ұйымдар құқықтық статусына және өкілеттігінің қолдану аумағына байланысты бөлінеді. Қолдану аумағына байланысты: глобальді және региональді болып бөлінеді.